

Др Душан Дабовић,

самостални саветник

Министарства пољопривреде,

шумарства и водопривреде Владе Републике Србије

УСКЛАЂИВАЊЕ ПРАВА У ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Аутор настоји да утврди узроке усклађивање права у процесу глобализације (глобализација права) као и последице које тај феномен иницира у друштву рецептора, посебно с обзиром на разлике између развијених земаља и земаља у развоју. Глобализација права, као интегрални део процеса друштвене глобализације, врши се методом преузимања права у различитом обиму. Најзначајнији објективни узроци процеса глобализације су убрзани развој технологије и економски, политички и културни чиниоци. Они, међутим, не делују директно на феномен глобалног усклађивања права, већ путем правних института, најчешће међународноправних инструмената. Од субјективних чинилаца глобализације права најзначајнији су реализација „пројекта новог светског поретка“, правна техничка помоћ и правна професија. Усклађивање права у процесу глобализације истовремено изазива позитивне и негативне последице на земље примаоце права, при чему су негативне друштвене последице проузроковане дискрепанцијом између развијених земаља, с једне, и земаља у развоју, с друге стране.

Кључне речи: *Усклађивање права. – Глобализација. – Рецепција права. – Правни транспланти*

1. УВОДНА ПИТАЊА

Савремену цивилизацију крајем XX и почетком XXI века карактерише интензиван процес глобализације, који се огледа у убрзаном развоју нових технологија и бурним променама у свим друштвеним областима – економији, политици и култури. Истовремено с интензивирањем интегративних промена савременог света, односно са наступањем ере тзв. „турбо-глобализације“, у социо-

лошко-правној теорији се актуелизује дебата о значењу, узроцима и последицама глобалног усклађивања права. Наиме, уочено је да у свим друштвеним областима долази до интензивног усклађивања националних правних система, како на регионалном, тако и на глобалном нивоу. Дебата о том проблему постаје све интензивнија, јер свеобухватно сагледавање феномена глобализације права, односно глобалног усклађивања права, постаје један од основних предуслова за правилно разумевање актуелних глобалних правних и друштвених процеса.

1.1 Преузимање права као начин усклађивања права

У савременој правној теорији постоји изражена недоследност у погледу значења појма „усклађивање“ (*harmonization*) и његовог разграничења са сродним појмовима као што су „унификација“ (*unification*), „апроксимација“ (*approximation*), „координација“ (*coordination*) и др. Теоријски, може се повући разлика између појмова „унификација“ и „усклађивање“ права, иако до унификације и усклађивања долази преузимањем права. Дакле, у оба случаја се користи метод преузимања права, а разлика је у обиму преузимања права, с тим што је унификација потпуно, док усклађивање „није потпуно преузимање страног права, већ преузимање оних правних института чије присуство уклања битне разлике између тог и домаћег права“.

Преузимање права као метод усклађивања права означава преношење појединих правних правила, решења и правних установа из једног правног система или међународног права¹ у други правни систем, односно преузимање читавог правног система из једне културе у другу. Овај начин преузимања права се у стручној литератури означава појмовима „рецепција права“,² „правна акулту-

---

¹ Под преузимањем права из међународног права у национално право подразумевамо како усклађивање националног законодавства са међународноправним инструментима, тако и директно преузимање међународноправних аката на основу „дуалистичког“ приступа преузимања међународног права. Међутим, услед методолошких тешкоћа да се у излагању направи јасна дистинкција између преузимања међународног права „монистичким“ и „дуалистичким“ приступом, ова два начина преузимања међународног права третираћемо јединствено.

² Рецепција права – преузимање права из једног правног система ради преношења у други. Рецепција права није никада потпуна, већ делимична, пошто се у већ постојећи правни систем преузимају делови неког другог система. Рецепција права може бити мање или више доследна, одн. чиста. Постоји чиста рецепција права ако се одговарајући делови реципирају без икаквих промена. Рецепција права је мање доследна уколико се право које се реципира при том мења и прилагођава праву које се реципира. Рецепција права је неизбежна појава међународних односа и уколико ови постају тешњи, утолико је рецепција права развијенија, в. *Правна енциклопедија*, Савремена администрација, Београд 1989.

рација“,³ „транспозиција“, „правна трансплантација“, „трансфер права“ и другим. Примере преузимања права налазимо још од самих почетака правне историје, али је овај правни феномен теоријски први фокусирао Алан Вотсон (*Alan Watson*)⁴ на нов начин, средином седамдесетих година прошлог века. Потпунија дебата међу правним теоретичарима развила се тек након пада Берлинског зида, односно са почетком убрзане трансформације правних система земаља бившег Источног блока и са формирањем Европске уније.

У савременој правној теорији постоје два различита приступа природи преузимања права, што се своди на схватање о односу права и друштва: (1) заговорници *теорије конвергенције*, од којих је најистакнутији Алан Вотсон, заступају став да се право развија независно од друштва, односно да преузимање права није детерминисано друштвом у којем се јавља; с друге стране, (2) теоретичари који преферирају социолошки приступ овом питању, стоје на становишту да је право *огледало народа*, односно да је право у толикој мери укорењено у друштву да преузимање права, у суштини, није могуће. Да бисмо избегли екстремне ставове који неминовно воде у теоријски редуccionизам, ми у овом раду подржавамо (3) ауторе који о овом питању имају *интегрални приступ*, при чему се увиђа значај социолошких фактора за преузимање права, али се истовремено не искључује могућност субјективне интервенције.

1.2. Шта је глобализација?

Појам „глобализација“, као и сродни појмови „глобализам“ и „мондијализам“, појавио се у академским расправама крајем осамдесетих и почетком деведесетих година прошлог века, да би се њиме означио феномен растућих интегративних промена савременог света. Убрзо се дебата о глобализацији распламсала, тако да је овај појам постао примарни проблем друштвених наука. Међутим, врло је изражена несасгласност теоретичара како о самој суштини овог феномена, тако и о његовим узроцима и последицама, при чему о сваком од ових питања постоји оштра поларизованост ставова, од „скептика“⁵ до

³ Појам „акултурација“ први је употребио амерички социолог Пауел (*J. V. Powell*) 1880. године, да би означио прелаз примитивних друштава у цивилизацију *ad culturam*, а касније је прихваћен од стране француских социолога, Ж. Карбоније, *Правна социологија*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића – CID, Нови Сад – Титоград 1992, 192–200.

⁴ А. Вотсон, *Правни транспланти*, Правни факултет Универзитета у Београду – Институт за упоредно право, Београд 2000.

⁵ Скептици негирају постојање глобализације као друштвеног феномена, односно сматрају да је глобализација фикција, дакле, само имагинативни предмет теоријске дебате.

„хиперглобалиста“⁶ и од „глобалиста“⁷ до „антиглобалиста“.⁸ За нас су овде посебно значајни аутори означени као „трансформационисти“.⁹ Имајући сва та становишта у виду, а узимајући у обзир потребу за превазилажењем једностраних тумачења узрока промена савременог света, глобализацију овде дефинишемо као глобални друштвени процес са субјективним елементима, који производи позитивне и негативне последице у свим друштвеним областима, при чему су последице истовремено његови узроци, што са своје стране доводи до убрзања овог процеса.

1.3. Трансформација права у процесу глобализације

Процес глобализације, као општи друштвени процес, неминовно садржи и процес глобализације права, односно процес трансформације модерног система права успостављеног у развијеним државама у XIX веку. Дебата која се у стручним круговима, али и у јавности, води о појму и карактеру глобализације, при чему је евидентан широки спектар ставова, пренела се и у правну теорију, те ни по питању глобализације права не постоји сагласност међу теоретичарима. За ставове који потенцирају значајне промене у традиционално

⁶ Хиперглобалисти сматрају да је глобализација објективан планетарни процес, односно актуелна фаза развоја људског друштва, те је стога историјска нужност: P. Hirst, G. Thompson, *Globalization in Question*, Polity Press, London 1996; P. Krugman, *Peddling Prosperity*, W. W., New York 1994, 146–148, 256–267; R. N. Wade, „Globalization and Its Limits: Reports of the Death of the National Economy are Greatly Exaggerated“, ed. S. Berger, D. Ronald, *National Diversity and Global Capitalism*, Cornell University Press, Ithaca 1996, 60–88.

⁷ *Глобалисти* у дебати о глобализацији указују, углавном, на позитивне ефекте ширења идеологије неолиберализма и тржишне економије. Види: Z. Brzezinski, *The Grand Chessboard: The American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York 1997; F. Fukuyama, *The End of the History and the Last Man*, Hamish Hamilton, London 1992.

⁸ *Антиглобалисти* се фокусирају само на негативне аспекте глобализације, залажући се за смер ширења „одоздо према горе“, односно од самосвесних појединаца и неформалних група, одређених за хуманистичке вредности („зелени“, борци за отпис дугова сиромашним земљама, итд.) према владама држава и међународним институцијама. Н. Чомски, *Профит изнад људи: неолиберализам и глобални поредак*, Нови Сад 1999; исти, *Нужне илузије: контрола мисли у демокретским друштвима*, Нови Сад 2000; С. Boggis, *The End of Politics*, Guilford Press, New York 1999.

⁹ *Трансформационисти* заступају избалансиран приступ, односно глобализацију посматрају свеобухватно, као процес који има вишеструке узроке и који се огледа у свим друштвеним областима, при том, ови аутори превазилазе и постојеће дистинкције на позитивно и негативно виђење глобализације, као и на успостављање глобализације „одозго“ или „одоздо“ (Antony Giddens). Материјал за предавања које је Ентони Гиденс о глобализацији одржао 1999. године на неколико универзитета у свету в. на <http://pauk.ffzg.hr/kssd/casopis/2br/prijevod/giddens.html>; D. Kellner, „Theorizing Globalization“, *Sociological Theory* 3/2002, 285 (<http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/kellner.htm>).

схваћеном савременом светском правном систему, како на међународном, тако и на националном нивоу, карактеристично је схватање Резе Банакара (*Reza Banakar*). Овај аутор сматра да глобализација права, омогућена ширењем тржишта и напретком транспортних и комуникационих технологија, подиже свест о потреби јачања нове правне инфраструктуре која је специфична по свом потенцијалу да превазиђе националне и културне границе. Дакле, овај аутор сматра да функцију права у актуелној трансформацији савременог света не би требало схватити само у контексту задовољења потреба економских субјеката, како се то често у правној теорији представља, већ много шире, узимајући у обзир све друштвене области.¹⁰

С друге стране, у правној теорији има мишљења која наглашавају да је улога суверених држава у функционисању традиционалног међународног система, па и у области права, још увек незамењива. Тако, Џерод Винер (*Jarrod Wiener*) експлицитно износи антиглобалистичку тезу да усклађивање права на глобалном нивоу заправо јача права на државе, јер су то методи којима државе само одговарају на транснационалне импулсе који долазе споља, те се на тај начин адаптирају новонасталој ситуацији. С обзиром на то да глобализација економије поставља пред државе императив укључивања у заједничко тржиште, хармонизација права националних држава је најшира управо у тој области, али Винер уочава да до уједначавања права долази и у другим областима. Међутим, по мишљењу овог аутора, потпуно уједначавање права на глобалном нивоу је непожељан, ретроградан процес враћања на предмодерно универзално право, што би довело до стварања империје права.¹¹

Правилно разумевање трансформације права у процесу глобализације, подразумева да би овај процес требало сагледати свеобухватно, односно узети у обзир несумњиви растући интегративни процес који се огледа како у међународном праву, тако и у националним законодавствима. С друге стране, неопходно је уважити реалност да су суверене националне државе још увек, у великој мери, субјекти међународног права и носиоци правног система на својој државној територији, те да су, у том смислу, субјекти глобализације права. У савременом праву се истовремено рефлектују процеси глобализације у свим друштвеним областима и генерише даљи ток ових процеса. При том и само право доживљава трансформацију, тако да се све више губи разлика између међународног и националног права.¹²

¹⁰ R. Banakar, „Reflexive Legitimacy in International Arbitration“, ed. V. Gessner, A. C. Budak, *Emerging Legal Certainty: Empirical Studies on the Globalization of Law*, Dartmouth – Andershot 1998, 326.

¹¹ J. Wiener, *Globalization and the Harmonization of Law*, Pinter, London – New York 1999, 190.

¹² F. Snyder, „Globalisation and Law in the 21st Century“, ed. A. Sarat, *The Blackwell Company to Law and Society*, Blackwell Publishers, London – New York 2003.

Процес приближавања међународног права и националног права рефлектује се и на феномен усклађивања права. Наиме, док је у периоду модерних националних држава постојала јасна дистинкција на међународно право и унутрашње право националних држава, усклађивање права је ишло овим паралелним, али независним токовима: међународно признате суверене државе су сопственом одлуком усвајале међународне конвенције, те је такво право, непосредном применом, или на основу посебних закона, инкорпорирано у земљу примаоца; у случају преузимања права, право је пренешено из националног законодавства једне државе у национално законодавство друге државе, било у сегментима, односно појединим правним нормама, или решењима, или, пак у целини (*en bloc*). Међутим, у периоду интезивне глобализације, када се губи јасна граница између међународног права и националног права, до усклађивања права долази на начин који има елементе и међународног усклађивања права и усклађивања преузимањем из националних права. Овај проблем се најбоље може анализирати на примеру преузимања права Европске уније од стране земаља које нису чланице, било да су то европске земље које су се определиле да крену путем испуњавања услова за пријем у Европску унију, или да је реч о државама, европским, или чак неевропским, које преузимају одређено правно решење само због њега самог, односно због његовог квалитета.

Наиме, право Европске уније је по свом начину настанка (међународним споразумима) особено право. Међутим, са трансформацијом ове организације у политичку заједницу, с увођењем парламента, извршних органа и других државних обележја, као и с ограниченом и дефинисаном територијом, јављају се елементи националног законодавства, тако да право Европске уније све више поприма сопствени идентитет. Стога се преузимање овог права пре свега од стране земаља нечланица, али и чланица, не може јасно окарактерисати као преузимање међународног права, нити као рецепција страног националног права.

Ово је случај са многим другим међународним владиним и невладиним организацијама које иницирају усклађивање права на глобалном нивоу. Наиме, све више се у оквиру међународног права доносе препоруке, смернице и модели закона (*soft law*) које даље производе преузимање националних прописа из земаља које су раније ускладиле своје законодавство с овим принципима, од стране оних земаља које то чине касније. На тај начин, правна норма која је потекла са међународног нивоа, „национализована“ је у неком од националних законодавстава земаља које су ажурно обавиле усаглашавање са међународним правом (најчешће су то најразвијеније земље, које имају стабилне државне институције и изграђен законодавни апарат),

да би, затим, друге земље, које касне у процесу усклађивања са датим међународним принципима (најчешће земље у развоју), од ових земаља преузимале готове, усклађене правне норме. Како међународно право поприма све већи значај за функционисање савремених националних држава у оквиру међународне заједнице, тако се и усклађивање права све више заснива на међународном праву, а не, као у доба колонијалног освајања и стварања модерних националних држава са сопственим правним системом, на преузимању националног права других држава. То је, управо, основна дистинкција између ранијег и савременог начина усклађивања права.

2. УЗРОЦИ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ ПРАВА

Сви узроци усклађивања права у процесу глобализације могу се поделити на *објективне* и *субјективне*. При том, треба имати у виду да је веома тешко, нарочито у духовној сфери, разликовати објективне и субјективне узроке, јер се ради о динамичним процесима преклапања, међуутицаја и прелажења из једног стања у друго. Наиме, разлике између објективних и субјективних узрока нису, у исто време, и разлике између материјалних и духовних творевина, јер објективни узроци могу бити не само материјалне него и духовне творевине, док, с друге стране, субјективни узроци за своју основу увек имају само духовне творевине (било рационалне или ирационалне). Све објективне узроке глобализације права могуће је поделити на природне и друштвене. Природне узроке чини природна средина коју човек својом праксом, или стваралачком активношћу прерађује, као и сам човек, посматран као део природе са својим природним карактеристикама релевантним за настајање друштвених процеса. Ови природни узроци свакако имају утицаја на преузимање права, али нису релевантни за нашу тему, јер се у њима не одражавају специфичности процеса глобализације који је иманентно друштвени процес. Стога ће се овде разматрати четири основне групе објективних (друштвених) узрока – технолошки, економски, политички и културни.¹³

Као што је речено, актуелна трансформација права је саставни део глобализације као објективног процеса друштвене трансформације, те су и чиниоци процеса глобализације, истовремено, објективни (друштвени) узроци трансформације права, при чему је глобализација права, поред повећања значаја међународног права, најзначајнији аспект те трансформације. Стога, узимамо да су најзначајнији

¹³ Ј. Станковић, *Основи опште социологије права II део – стварање права*, Центар за публикације Правног факултета у Београду, Београд 1998, 11–19.

технолошки, економски, политички и културни чиниоци глобализације заправо објективни (друштвени) узроци усклађивања права у процесу глобализације. Ови чиниоци процеса глобализације, односно глобалног усклађивања права, делују у тесној међузависности, тако да их је немогуће разграничити. Наиме, савремене технологије, пре свега информационе технологије, биотехнологија, саобраћајна средства и друге, омогућавају стварање светског тржишта, на којем се обавља огроман промет финансијских средстава, организује производња и продаја робе и услуга. Такође, савремене технологије доприносе и све интензивнијој комуникацији различитих култура. С друге стране, напредком економије, омогућена су улагања у нова научна истраживања и развој технологије, при чему се стварају и материјални предуслови за трансформацију вредносних, а самим тим и нормативних система. Поред тога, стварањем интернационалног тржишта културних производа, као што су музика, филмови, мода, или кулинарство, поспешује се светска економија, а трансформацијом доминантног вредносног система на тржишту долази до потражње за производима са другачијим особинама, односно до преферирања одређених технологија.

Како је Карл Ренер, у оквиру разматрања друштвених функција правних института, као свог предмета анализе, између осталог, дошао до закључка да промене у економији не доводе непосредно и самостално до промена у праву, већ да се промене у праву врше преко одговарајућих правних института, аналогијом се може закључити да и други објективни (друштвени) узроци, као што су технолошки, политички и културни, не делују самостално на развој права, односно на преузимање права, већ такође посредно, преко правних института.¹⁴ При том се, у случају развоја права у процесу глобализације, путем усклађивања права, као правни институти (посредници) најчешће појављују различити међународноправни инструменти (било „тврдог“, или „меког“ међународног права).

Нове технологије, као што су *информационе технологије* и *биотехнологија*, су међу примарним чиниоцима убрзања процеса глобализације, јер омогућавају неслућени друштвени напредак, који се огледа у компресији времена и простора, али и у побољшању здравља људи, ширењу знања, економском расту и директнијој партиципацији грађана у њиховим заједницама.¹⁵ Међутим, технолошки прогрес има и своје наличје – свака технологија са собом носи и одређене ризике који могу негативно утицати на развој друштва. С обзиром на то да се нове технологије све брже уводе у употребу ти

¹⁴ К. Ренер, *Социјална функција правних института*, Плато, Београд 1997.

¹⁵ М. Печујлић, *Глобализација: два лика света*, Гутенбергова галаксија, Београд 2005, 17–19, 55–60.

ризаци се повећавају, те са глобализацијом нових технологија и ризици постају глобални проблем. Нове технологије имају глобални карактер, јер се њихов утицај не може територијално ограничити на националне државе. Стога се јавља потреба њиховог правног регулисања – како позитивног, тако и негативног аспекта. Управо ова чињеница представља објективни друштвени узрок који у области технологије доводи до глобализацијског процеса.

У савременој социолошко-правној теорији, међу ауторима, углавном, постоји сагласност да економски чиниоци не могу бити заобиђени у анализама настанка права. Наиме, широко је прихваћено гледиште да многе правне норме у тој области настају из потребе регулисања промета робе и услуга. Експоненцијални раст светских финансијских трансакција, трговине, производње, транснационалних компанија и регионалних економских интеграција, као чиниоци економске глобализације институционализују се у форми међународно-правних инструмената међународних организација од којих су најзначајније: Међународна организација комисија за тржиште хартија од вредности (*IOSCO*), Светска трговинска организација (*СТО*), Међународни монетарни фонд (*ММФ*) и Светска банка (*СБ*), у области финансија, затим регионалне интеграције – Европска унија (*ЕУ*), Северноамерички споразум о слободној трговини (*НАФТА*), Азијско-пацифичка економска кооперација (*АПЕС*). С обзиром на то да економски чиниоци, према Ренеру, не могу утицати непосредно и самостално на развој права, управо ове организације и њихови међународноправни инструменти, према речима Џозефа Стиглица, „помажу да се успоставе правила игре“,¹⁶ односно имају улогу посредника у односу економских чинилаца и усклађивања националних права на глобалном нивоу.

Процес глобализације у области *политике* карактеришу, пре свега, растућа међузависности политичких заједница и ширење демократског уређења. Процес растуће интеграције политичких заједница се манифестује као прогресивно слабљење суверенитета држава, при чему долази до преношења суверенитета на међународни ниво, уз повећање броја међународних организација. Последњих неколико деценија, поред оснивања многобројних нових владиних и невладиних међународних организација, расте и њихов појединачни значај, пре свих Организација уједињених нација, с њеним све сложенијим и бројнијим телима. Ипак, највећи помак је учинила Европска унија, прерастајући из економске заједнице у унију са зачетком државне творевине. С друге стране, ширење демократског уређења огледа се у све већем броју земаља које усвајају демократски правни оквир. Стога, као објективне политичке узроке феномена глобалног

¹⁶ Ц. Стиглиц, *Противречности глобализације*, Фонд за отворено друштво, Београд 2002, 225.

усклађивања права узимамо управо уочене чиниоце процеса глобализације у области политике, тј. растућу међузависност политичких заједница и ширење демократског уређења.

Културну трансформацију савременог света карактеришу контрадикторни процеси: истовремено јачање космополитске културе и културно фрагментовање до нивоа етничких заједница, као и ширење културних образаца из развијених земаља према земљама у развоју, који истовремено имају карактер хуманистичких вредности и масовне културе. По поузданом емпиријском истраживању¹⁷ о идентификацији становника са регионом, на узорку од 42 земље са свих континената, осим Аустралије, идентификација са светом просечно износи 7 %, што је знатно мање од идентификације са градом (40%), земљом (29%) и регионом (19%). При том, може се уочити да је идентификација са светом знатно виша у развијеним земљама, него у земљама у развоју. Неки теоретичари увиђају да је, поред процеса раста идентификације са глобалним нивоом, у току истовремени контрадикторни процес културне индивидуализације етничких заједница, при чему је у основи овог процеса разлика у културама.¹⁸ Ширењу интернационалних културних образаца из најразвијенијих држава запада ка остатку света доприноси, пре свега, економска глобализација, односно успостављање светског тржишта, као и развој телекомуникација. Наиме, на светском тржишту, на којем доминирају компаније, односно производи из најразвијенијих земаља, као и у медијском простору у којем влада западна култура, истовремено с производима преузимају се и систем вредности одговарајући језик и животни стил.

Иако је у процесу глобализације евидентан утицај објективних чинилаца, односно глобалних процеса у областима технологије, економије, културе и политике, то не значи да је глобално усклађивање права одређено само њима. Наиме, *субјективни* чиниоци, који подразумевају све свесне акције које друштвене групе, или појединци предузимају у оквиру формалноправно предвиђене процедуре, или ван ње, сагласно, мање или више слободно, постављеним циљевима, укључујући и активности вођене ирационалним мотивима (емоције, подсвест и др.), утичу на коначно уобличавање сваког правног феномена, па и глобалног усклађивања права. Као карактеристичне субјективне узроке усклађивања права у процесу глобализације можемо издвојити: (1) „пројекат“ глобализације, односно свесно усмерене акције друштвених група и појединаца у правцу ширења глобализа-

¹⁷ *World Value Survey 1990–1993*, према: *World Culture Report 1998*, UNESCO, 258–259.

¹⁸ R. Robertson, *Globalization, Social Theory and Culture*, Sage, London 1992; B. R. Barber, „Jihad Vs. McWorld“, *The Atlantic Monthly*; March 1992, Volume 269, No. 3, 53–65.

ције, (2) правну техничку помоћ, коју земљама у развоју обезбеђују развијене земље и међународне владине и невладине организације и (3) правну професију, која у процесу глобализације доживљава трансформацију у правцу све веће интеграције на међународном плану (кроз ширење знања страних језика, коришћење Интернета за добијање информација и комуникацију са колегама у иностранству, похађање међународних семинара, саветовања и специјализација и сл.). За разлику од објективних (друштвених) узрока, који на усклађивање права у процесу глобализације, утичу углавном посредно, путем правних института, субјективни узроци на глобализацију права могу утицати непосредно, одређујући преузимање конкретних правних решења. При том, до изражаја долази интеракција субјективних и објективних узрока, тако што су субјективни узроци детерминисани објективним (друштвеним) узроцима, односно објективни узроци усмеравају деловање субјективних узрока.

3. ПОСЛЕДИЦЕ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ ПРАВА

Да би се у потпуности сагледао феномен усклађивања права у контексту процеса глобализације, потребно је, поред објективних и субјективних узрока овог феномена, сагледати и друштвене последице до којих преузето право доводи у земљама примаоцима. Усклађивање права је само почетна фаза односа правне норме створене преузимањем и друштвених чињеница, док је завршна фаза овог односа процес примене преузетог права у друштвеном окружењу земље примаоца. У зависности од различитих друштвених околности земље реципијента, како интерних, тако и међународних, као и од односа правног система примаоца и врсте извора, могуће су различите последице на друштво примаоца. У околностима интензивирања процеса глобализације, који обележава трансформацију савременог света и објективним и субјективним чиниоцима узрокује глобално усклађивање права, у зависности од различитих друштвених и правних околности, могу да настану позитивне или негативне последице у свим друштвеним областима земље примаоца.

С обзиром на различите друштвене околности и карактеристике националних правних система земље реципијента и земље оригинатора, могуће је да преузето право произведе различите ефекте на друштво земље реципијента: земље са развијеним и стабилним друштвеним односима и институцијама, које успеју да преузето право прилагоде интерним друштвеним односима и правном систему и адекватно га примене, у могућности су да се даље развијају, односно да стекну предности примене преузетог права. С друге стране, земље које преузето право не успеју да уклопе у национални правни систем

и адекватно га примењују су у великој мери онемогућене да обезбеде одрживи друштвени развој. Стога се земље у развоју, које су приморане да за кратко време осавремене свој правни систем и прилагоде га светским стандардима, налазе пред опасношћу од даљег заостајања у односу на развијене земље. Такође и у групи земаља у развоју могу се уочити велике разлике – има земаља које су успеле да превазиђу сва искушења примене преузетог права и убрзају свој развој, али и оних које то нису успеле, те и даље заостају у развоју.

Неспорно је да је примена нових технологија од великог значаја за развој друштва. Међутим, извесно је да постоје и негативне последице нових технологија, које се често не могу предвидети. У процесу глобализације, нове технологије, пре свега Интернет, али и биотехнологије и друге напредне технологије, на непосредан, или посредан начин доводе до убрзања овог процеса. При том се могу утврдити и неке негативне последице примене ових технологија. Последице преузетог правног оквира који регулише примену нових технологија у земљи реципијенту зависе како од самих правних норми, тако и од њихове ефикасности и других друштвених околности земље примача. До усклађивања у областима електронског пословања, на пример, је дошло с обзиром да је то налагала међународна пословна пракса, као и пораст злоупотреба. С обзиром на то да су најразвијеније земље најдаље отишле у коришћењу Интернета у свим сферама живота, ове земље су усвојиле потребне прописе, док многе земље у развоју, а посебно најсиромашније земље у свету, то још нису учиниле. Последице уједначавања прописа у овој области се односе на последице учествовања у међународној сарадњи. Наиме, услед специфичности овог медија, неопходно је да све земље света на јединствен начин регулишу питање електронског пословања.

Глобализација светске економије, односно усклађивање економских политика и либерализација трговине и инвестиција, на глобалном нивоу истовремено производи позитивне и негативне последице на светску економију, односно на развијене и неразвијене земље, као и на поједине регионе. Када су у питању ефекти глобализације у области финансија, односно последице ширења либералног економског концепта из развијених земаља ка земљама у развоју, при чему су земље у развоју, на основу различитих међународних механизма инициране да обаве „структурно прилагођавање“, односно да преузму адекватни правни оквир, или поједина правна решења, може се закључити да се утицај тог правног оквира не може посматрати одвојено од стварности, односно од других друштвених чинилаца земље рецептора.

Усклађивање регулисања грађанских и *политичких права*, до којег у процесу глобализације долази преузимањем правних решења, углавном из међународноправних инструмената, на основу објективних и субјективних узрока, формалноправно доводи до успостављања

демократског правног оквира у земљи примаоцу, међутим, примена преузетих правних решења може бити различита. Наиме, ширење демократске културе се не исцрпљује преузимањем прописа који одговарају међународним стандардима, већ је неопходна њихова адекватна примена. Развијене земље имају дугу демократску традицију, изграђене демократске институције, правовремено су из међународног права преузеле савремени међународни демократски правни оквир, те успевају да ове прописе адекватно примењују. С друге стране, земље у развоју, посебно оне које су међународноправне инструменте који обезбеђују заштиту основних грађанских и политичких права преузеле у „трећем таласу демократизације“, осим изузетака, као што су земље кандидати за приступање Европској унији, нису успеле да изграде стабилне и ефикасне институције и усвоје демократску културу, те не успевају да примењују преузети демократски правни оквир на одговарајући начин.

Проблеми функционисања младих демократија, односно адекватне примене преузетог демократског правног оквира су најчешће: слабост демократских институција које би требало да примењују ове прописе, што је узроковано, пре свега, (1) корупцијом, али и злоупотребом овлашћења и инфилтрирањем криминалних елемената у ове институције. Осим тога, важна је општа друштвена клима у којој се прописи о заштити основних грађанских и политичких права примењују, а то се, пре свега, односи на (2) економски раст, али и (3) безбедност.

С обзиром на то да је право културни феномен, глобално уједначавања права је иницирано стварањем универзалне културе, али и реверзибилно утиче на даљу унификацију културних образаца, доводећи до ефекта *perpetuum mobile*. Како до ширења културних образаца у процесу глобализације долази у смеру од развијених земаља ка земаљама у развоју, што је подстакнуто несразмерном премоћи развијених земаља у области масовних медија, тако се, у истом смеру, преносе и правна решења о појединим значајним културним питањима. Преузимањем правних решења, земље примаоци, заправо, не усвајају у потпуности културни модел земаља оригинатора, већ само културни образац који се односи на неко од фундаменталних питања савремене цивилизацијске тековине. Ове земље, поред усвојених културних модела о питању односа према животу, здрављу и природној околини, итд. своју културну особеност, путем различитих правних решења, могу изразити у многим другим културним питањима. На тај начин, усклађивање права на глобалном нивоу не води неизоставно у глобалну културну монолитност, већ доприноси бржем усвајању савремених цивилизацијских тековина од стране земаља у развоју, што доприноси њиховом бржем развоју и активном укључивању у међународну заједницу. Тако, неусвајање правног оквира који промовише заштиту животне средине може иницирати вишеструке негативне посредне и не-

посредне економске последице, што посебно може тешко погодити земље у развоју, с обзиром на то да им може успорити друштвени раст и тако повећати њихово заостајање за развијеним земљама.

4. ЗАКЉУЧАК

На основу анализе феномена глобализације права, односно релације усклађивања права и процеса глобализације, узимајући да је усклађивања права начин стварања права преузимањем права из других правних система или међународног права, који може имати објективне и субјективне узроке и проузроковати комплексне последице на право и друштво примаоца, као и да је процес глобализације глобални друштвени процес са субјективним елементима, који производи позитивне и негативне последице у свим друштвеним областима, при чему су последице овог процеса истовремено његови узроци, извели смо следеће закључке:

1. Глобализација права је *интегрални део процеса глобализације као процеса друштвене трансформације савременог света*, те су објективни и субјективни узроци и последице процеса глобализације истовремено узроци и последице глобалног усклађивања права. Интегративни процеси у свим друштвеним областима, који карактеришу процес глобализације, као основни друштвени феномен савременог света, одражавају се и на право, тако да трансформацију савременог права карактерише процес усклађивања на глобалном нивоу. Управо су узроци и последице процеса глобализације истовремено и узроци и последице глобалног усклађивања права, при чему је овај однос интерактиван, односно, глобално усклађивање права доприноси даљим интегративним друштвеним променама, што доводи до убрзања овог процеса.

2. Усклађивање права у процесу глобализације се врши методом *преузимања (у различитом обиму) правних правила, решења и правних установа из једног (или више) правног система или међународног права у други правни систем*. Преузимање права, које се у правној теорији означава различитим појмовима, познато је од најраније правне историје, те се сматра за „најзначајнији начин на који се право развијало кроз историју“ (Вотсон). Међутим, савремено преузимање права карактерише управо глобализацијски процес, односно најзначајније и најобимније преузимање права се обавља у процесу усклађивања права на глобалном нивоу.

3. Најзначајнији објективни узроци процеса глобализације су убрзани развој технологије и економски, политички и културни чиниоци, који, међутим, не делују директно на феномен глобалног усклађивања права, већ *путем правних института*, најчешће међуна-

родноправних инструмената (обавезујућих и необавезујућих), док су од субјективних чинилаца глобализације права најзначајнији реализација „пројекта новог светског поретка“, правна техничка помоћ и правна професија. При том, *објективни и субјективни чиниоци се међусобно прожимају*, тако да их је, најчешће, тешко индивидуално идентификовати и самостално квантификовати. Објективни чиниоци не утичу директно на усклађивање права, већ путем правних института. Наиме, услед објективних околности долази до дефинисања правних института који, затим, директно утичу на национална законодавства. Последњих деценија, на глобалном нивоу је уочљив тренд повећања броја међународноправних инструмената у свим друштвеним областима, као и повећање броја међународних организација, како владиних, тако и невладиних. Управо међународноправни инструменти најчешће имају функцију посредника у уједначавању права у процесу глобализације. Међународноправни инструменти, иницирани најчешће од стране међународних организација, могу бити обавезујући (конвенције, мултилатерални или билатерални споразуми и др.), или необавезујући (смернице, препоруке, модели закона итд.), али подједнако доприносе процесу глобалног усклађивања права.

4. Усклађивање права на глобалном нивоу, истовремено изазива позитивне и негативне последице на земље примаоце права, при чему су негативне друштвене последице проузроковане *дискрепанцијом између развијених земаља и земаља у развоју*. Тиме глобално усклађивање права може допринети формализовању и продубљивању неизбалансираног односа ове две групације земаља. Стога би пут ка успостављању глобалног економског (пре свега, али не искључиво) баланса требало да води управо преко измена међународноправних инструмената у правцу повољнијег међународног положаја ових земаља. То укључује омогућавање овим земљама да примењују флексибилније програме структуралног прилагођавања и њихов повољнији третман на светском тржишту.

Dušan Dabović, PhD

Legal Adviser, Ministry of Agriculture,
Forestry and Water Management, Republic of Serbia

HARMONIZATION OF LAW IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION

Summary

This article explores factors of harmonization of law in the process of globalization, as well as the effects that this global phenomenon initi-

ates in receptor's society, especially in relation to developed and developing countries. Harmonization of law in the process of globalization (or legal globalization) is the integral part of the globalization process in social area, and it occurs by means of legal reception. The most important social factors of the process is the accelerated development of technology, as well as the economical, political and cultural factors. The essential subjective factors of legal globalization are the „new world order project“, legal technical assistance, and legal profession. Legal globalization concurrently stimulates positive and negative effects on recipient's society, but negative effects are mostly caused by discrepancy between developed and developing countries.

Key words: *Harmonization of law. – Globalization. – Reception of Law. – Legal transplants.*